

Yayın Değerlendirme / Review

Aslan-Demir, Sema (2008). *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yay. 200 s.

Mehmet Aydın*

Sema Aslan-Demir'in Grafiker Yayınları'ndan 2008 yılının son ayında çıkan *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme* adlı çalışması onun Hacettepe Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde kabul edilen "Türkiye Türkçesinde İsteme Anlam Birimi: Dilbilgisel ve Toplum Dilbilimsel Bir İnceleme" başlıklı doktora tezinden kitaplaştırılmıştır. Şunu hemen vurgulamak gerekir: Sema Aslan-Demir'in çalışmasının Türk dili araştırmaları disiplini içinde pek örneği yoktur, dolayısıyla örneği bulunmayan bir çalışmayı kurgulamak hem tez hocası için hem çalışmayı yapan öğrenci için son derece zordur. [Bunu en çok yaşayanlar bilebilir.] Bu çerçevede Aslan-Demir ile tez hocasının bu zorluğun üstesinden başarıyla geldikleri söylenebilir.

Aslan-Demir'in çalışması giriş, sonuç, kaynakça ve terimler sözlüğü kısımlarının dışında *I. Emir, II. İstek, III. Rica ve IV. Yalvarma* başlıklı dört ana bölüme oluşuyor. Bu bölümlere ve kurgulamanın da Johanson'un 2007 yılında baskıya verilen bir çalışmasından yararlanılarak yapıldığı vurgulanıyor (Aslan-Demir 2008: 14). Ancak Aslan-Demir, çalışmasını kurgularken bütünüyle Johanson'a bağlı kalmamış, isteme kipliğinin içine isteğin yanı sıra emir, rica ve yalvarmayı da katmıştır.

Bu çalışmanın giriş kısmında *kiplik* geniş bir biçimde tartışılmıştır. Kiplikle birlikte düşünülen bir kavram da kiptir. "Kiplik [modality] anlambilimle, kip [mood] ise biçimbilimle ilgilidir. Dilbilimsel kipliğin temel problematiğini –açık ya da örtük- var olan anlamların dille ifadesi oluşturur." (17).

Aslan-Demir'e göre dilbilimsel kiplik çalışmaları, mantık ve felsefe disiplinleriyle temellendirilmiştir. "Bu disiplinlere göre dünya bilgisi ikiye ayrılmaktadır: olasılıklar [possibilities] ve zorunluluklar [necessities] (22). Aslan-Demir'in aynı yerdeki şu alıntısı kiplik kavramının anlaşılmasını kolaylaştıracak niteliktedir: "Lyons'a göre kiplik konuşurun görüş ve tutumlarının konuşmasına yansımadır".

"Kiplik konuşurun tutumunu, aktardığı bilginin gerçekliğine dair yargısını / yorumunu, delillerini; anlatılan olayın koşullarına ve gerçekleşme potansiye-

*OMÜ Eğitim Fakültesi Türkçe Eğitimi Bölümü / SAMSUN
mehmeta@omu.edu.tr

line yönelik beklentilerini gösteren bir anlam kategorisi” (43) olarak da düşünülmüştür.

Demir’in çalışmasının ilk bölümünün konusu *emirdir*. Özellikle bu çalışmada 1. teklik şahıs –*Aylm* ve 1. çokluk şahıs –*Allm* ile ilgili olarak söylenenlerin bundan sonra yapılacak çalışmalarda gözden kaçırılmaması gerekir. Bizim dilbilgisi kitaplarımızda paradigma eksikliğini bu çalışma çok açık bir biçimde gösteriyor. Aslan-Demir paradigma oluştururken Lyons’un görüşlerine de başvurmuştur:

“Lyons emrin birinci veya üçüncü kişilere değil, sadece ikinci kişiye verilebileceğini düşünür. 3. kişi emirde bu tereddüdün nedeni, emrin 3. kişiye dolaylı olarak ulaşmasıdır. 3. kişide emir *sen/siz* üzerinden *o/onlara* yönelir. İkinci kişiler aracı-iletici konumundadır. Bu durumda emir 3. kişiye mi yoksa istenilen eylemin *o/onlar* tarafından yapılmasını sağlamak üzere 2. kişiye mi verilmektedir. Örneğin birinci kişi tarafından söylenen “Ali derhal buraya gelsin” gibi bir cümlede emir kime verilmektedir? Yüklemin ifade ettiği yapma işini belli ki 3. kişi gerçekleştirecektir, buyurucu 1., eyleyici 3. kişidir. İfade 1. kişiden 2. kişi aracılığı ile 3. kişiye yönelen bir emir görünümündedir.” (42).

Teklik 1. kişi –*Aylm*’ın istek dışında emir de anlattığı birçok bağlamda ve birçok yayımda tartışılmıştır. Aslan-Demir, bu sorunu eski çalışmalara göndermeler de yaparak enine boyuna yeniden ele almıştır. Araştırmacının paradigması sağlam olduğundan ulaştığı sonuç önceki yayınlardakilerden daha kandırıcıdır.

Araştırmacı *istek, rica ve yalvarma* bölümlerini birbirine benzer biçimlerde kurgulamıştır. Burada emir ve isteğin daha geniş bir biçimde ele alındığını belirtmek gerekir. Elbette bu, isteğin ve emrin isteme kipliği içindeki yerlerinden ve kapsamlarından kaynaklanıyor.

Aslan-Demir’in çalışmasında dil birimlerinin işlev ve anlamlarının tek olmadığı, dil birimlerinin kullanıldıkları bağlama göre işlev anlam kazandıkları isteme kipliği çerçevesinde ortaya konmuştur. Ne emir yalnızca emir ekleri biçiminde adlandırılan eklerle, ne de istek yalnızca istek ekleriyle anlatılır. Bunlar istek ve emrin yalnızca morfolojik işaretleyicilerindedir. Üstelik bu ekler de isteme kipliği içinde *rica, gönüllülük* vb. anlatabilirler. Bunu dil felsefesiyle ilgili öbür metinler de söylüyor:

“Emir kipindeki bir sözcelem, bir emir olabilir, bir talep olabilir, bir izin verme olabilir, bir rica olabilir, bir yalvarma olabilir, bir öğüt olabilir, bir uyarı olabilir (‘gıt de gör’), ya da bir şart, bir taviz, ya da bir tanım ifade edebilir. (‘...olsun’) vb. ‘Al’ deyip birine bir şeyi teslim etmek, hediye etmek, ödünç vermek, kiraya vermek, ya da emanet etmek olabilir. ‘Yapacağım’ demek, söz vermek, bir niyeti ifade etmek olabilir.” (Austin: 103).

Acaba *işaretleyici* yerine başka bir terim bulunup kullanılamaz mıydı? İnsanın yaptığı çalışmayla ilişkisi her zaman devam eder. Dolayısıyla Aslan-Demir’den aynı kavramı yansıtmaya yarayacak bir terim bulması beklenebilir.

Sema Aslan-Demir’in örneklerle ilgili bir sorununun olduğunu kabul ederek eserine yeniden bakmasını öneriyorum. Aynı örnekleri birkaç bağlamda kullanmak yerine her bağlam için başka bir örnek bulunabilirdi. Bu yazık ki başka

çalışmalarda da sık rastlanan bir durum. İlkece bir çalışmada örneklerin kurgulanmasına karşıyım. Bu sorunlar önceki kuşaklarla ilişkilendirebilir. Ama Sema Aslan-Aslan-Demir'in kuşağının önceki kuşaklara göre daha şanslı ve donanımlı olduklarını düşünüyorum. Onlar iyi yabancı dil biliyorlar, teknolojiyi etkili ve verimli bir biçimde kullanıyorlar. Bu çerçevede bir eleştirmen olan Adnan Benk'in söylediklerini eklemek istiyorum: "Gerçekten de, çoğumuz bir önceki kuşağın aktarmacılığını sürdürüp gidiyoruz. Batı dünyasında gördüklerimizi, bellediklerimizi kendi koşullarımıza uydurmak, çalışmaya, incelemeler yapmaya bağlı olduğu için, onların vardıkları sonuçları benimsemek daha kolay geliyor bizlere. Olanı göremiyoruz da, Batı'da gördüğümüzü 'olan' sanıyoruz, bilgimiz kendi gerçeğimizden uzaklaştırıyor bizi, daha kötüsü bu gerçeği yanlış tanıtıyor." (*Eleştiri Yazıları/II*, Doğan Kitap, İstanbul 2000, s. 547). Dil bilmek bize gerçeğe, Batı'da ve daha kolay ulaşabileceğimiz gibi yanlış bir izlenim kazandırabilir. Olan yalnızca Batı'da olan değildir; gerçek bizim onu aradığımız yerdedir ve önemli olan gerçeğin kendisidir. Sema Aslan-Demir'in çalışmasını değerli bulduğum ve iki kere okuduğum için bunları söylüyorum.

İyi bir çalışmanın dilinin de iyi olması gerekir. Aslan-Demir bu konuda da bir standart tutturabilmiş değildir. Çalışmasındaki *-mAktA*'lı cümlelerle şu cümlesine yeniden baksın: "Dikkati çeken bir başka nokta, belirli bir semantik alanı, örneğin isteği işaretleyebilen birden fazla biçimbirim, isteği farklı anlam nüansları ile ifade edebilmesidir" (168). *-mAktA*'lı cümleler elbette yasaklanamaz, ama sınırlandırılabilir. Çünkü başka seçenekler de vardır.

Bunlar Sema Aslan-Demir'in emeğine ve çalışmasına gölge düşürmez. Onun çalışması özgün ve değerlidir. İsteme kipliği konusunda düşünenler ona başvurduklarında yepyeni sonuçlarla karşılaşacaklardır.

Aslan-Demir çalışmasında edimbilimle ilgili kaynaklara da ulaşmış ve bunları kullanmıştır. Bu çalışmaların önemli bir bölümü dil felsefesiyle ilgili metinlerdir. Edimbilimle ilgili çalışmaların başında J. L. Austin'in İngilizce adı *How to Do Things with Words* adlı eseri gelir. J. L. Austin'in bu çalışması R. Levent Aysever tarafından Türkçeye çevrilmiştir: [J. L. Austin, *Söylemek ve Yapmak Harvard Üniversitesi 1955 William James Dersleri*, çev. R. Levent Aysever, Metis Yayınları, İstanbul 2009, 193 s.]

[Austin'in kitabı, 1955 yılında Harvard Üniversitesi'nde William James Seminerleri kapsamında verdiği on iki bölümlük ders dizisi için kendisinin hazırladığı notlarla bu derslere katılan öğrencilerin tuttıkları notlardan oluşuyor.] Kitabı Türkçeye çeviren R. Levent Aysever, *Sunuş*'ta gerek kitabın ve gerekse derslerin düzeninin sorunlu olduğunu söylüyor. J. O. Urmson da eserin ilk baskısına yazdığı önsözde bu duruma vurgu yapıyor: "Bu dersleri oluşturan malzeme, burada olabildiğince eksiksiz bir biçimde basılı hale getirildi. Austin kendi yayımlasaydı, mutlaka bu malzemeyi baskıya daha uygun bir biçimde düzenler; ikinci dersin ve onu izleyen derslerin başında yer alan bir önceki dersin özetini kısaltırdı şüphesiz." (35).

Dil yalnızca dilci bakışıyla kavranamayacak nitelikte bir sistemler sistemidir. Bu çerçevede felsefecilerin dil kavrayışına başvurulabilir.

Demir'in, Austin'in çalışmasına yaptığı gönderme tartışılabilir: "Buna göre sözler sadece birer işitim imgesi olarak kalmazlar, aynı zamanda bir eylem de yaratırlar." (26). Ben Austin'in kitabının çevirisini dikkatli bir biçimde okudum. Austin'in söylediklerinden şöyle bir anlam çıkarılabilir: "Sözler sadece bir bildiri (ileti) üretmekle kalmazlar, aynı zamanda eylemde bulunmak, eyleme geçmek veya geçirmek üzere kullanılırlar." Bunu doğrudan Austin'den alıntıylaarak görebiliriz: "Çünkü gördüğümüz gibi edimsel sözcelemler bir şeyi betimlemezler, birini bir konuda bilgilendirmezler, bir şey yapmak için, ya da bir şeyi yaparken kullanılırlar. Dolayısıyla, biz 'şimdiki zaman bildirme kipi' ifadesini yalnızca 'Adlandırırım', 'koşarım' vb. biçimindeki dilbilgisel yapıyı anlatmak için kullanıyoruz. (Austin: 87). Ayrıca Austin'in "How to Do Things with Words" adlı çalışması bir makale olmadığı halde tez yazma yönergesine uygun olarak bir makale gibi tırnak içinde gösterilmiştir.

Austin sözcelemi *düzsöz*, *edimsöz*, *etkisöz* olmak üzere üçe ayırıyor ve bunlar arasındaki ilişkiler üzerinde duruyor. Ancak onun en çok *edimsöz* ve *edimsöz edimi* üzerinde durduğunu belirtmek gerekir.

Austin'in öğrencisi ve izleyicisi John R. Searle, filozofun *düzsöz* ile *edimsöz* ayrımını eleştirmiştir. "Aynı zamanda bir *edimsöz edimi* olmayan hiçbir anlamlandırma ya da *düzsöz edimi* yoktur. *Düzsöz edimsöz* ayrımı, aslında sözcelenen tümcelerin, deyim yerindeyse güç bakımından boş olduğu düşünülen durumları açıklamak için yerinde ayırmadır. Ancak, güç bakımından boş olan hiçbir sözcelem yoktur. Her sözcelem, örtük bile olsa, taşıdığı edimsöz gücünü gösteren birtakım öğeler içerir." (John R. Searle, *Söz Edimleri*, Sunuş ve çeviri: R. Levent Aysever, Ayraç Yayınevi, Ankara 2000, s. 9). Searle'ün kitabı bir bakıma Austin'in eserinin bir devamı ve tamamlayıcısı olarak görülebilir. İki kitabı da Türkçeye R. Levent Aysever çevirmiş ve iki çeviriye de (Searle'ün kitabına biraz daha uzun) birer aydınlatıcı, metne hazırlayıcı *Sunuş* eklemiştir.

Dilbilim içinde, Austin ve Searle'ün yaklaşımına dayanan bir edimbilimden ve bir söz eylem kuramından da söz edilmektedir. İsteme kipliği, edimbilim açısından da ele alınabilecek bir konudur. *Emir*, *istek*, *rica*, *yalvarma* Austin'in sınıflandırmasına göre sorumluluk-yükleyiciler arasında ele alınabilir. Ayrıca *emir*, *istek*, *rica* ile konuşan öznenin konumu arasında bağ vardır. Bunlar bir yandan da erk belirtici nitelik taşırlar (Austin 162-163).

Türklük araştırmacılarının yeni kuşağının, Austin ve Searle'ü anlaşılması ve içinden çıkılması son derece zor da olsa, okuması ve onların eserlerine göndermeler yapması sevindiricidir. Sema Aslan-Demir'in kaynakçasında iki yazar da var. Dilbilime ilgi duyan öbür Türklük bilimcilerin de bu yazarların metinlerine başvurmaları gerekir. Göstergelerin sözcelemler içinde anlamları yanında yaptırım güçleri de var. Bu olgulara başka açılardan bakanlara kulak vermek gerek. Asıl önemli olan üzerinde çalıştığımız olguları doğru kavramak, Searle'e ve Austin'e teslim olup onların ulaştığı sonuçları tartışmadan kabul etmek ve kullanmak değil.

Söylemek bir şey yapmaksızın yazmak ve okumak da bir şey yapmaktır.